

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН

У статті сформульовано визначення поняття «релігійні відносини». Коротко визначено основні підходи до з'ясування сутності та значення релігійних відносин.

Ключові слова: методологія, релігія, релігійні відносини.

Підвищення національної самосвідомості в Україні, звернення до етнічних коренів актуалізує проблему дослідження українських релігійних відносин, осмислення їх місця і ролі у сучасному суспільстві. Природний процес осягнення істини привів до плюралізму в галузі методології та теорії релігійних відносин, що, з одного боку, обумовило глибину та цілісність дослідження цього феномена, з іншого – стало чинником його звужених трактувань. Певну роль у методологічних пошуках релігійних відносин відіграли такі наукові дисципліни як філософія, історія, соціологія, психологія та релігієзнавство. Кожна з них сформувала свої розуміння релігійних відносин, однак, як свідчить практика, зведення різних поглядів та підходів у єдине ціле виявилось малопродуктивним.

Релігієзнавство не ставить за мету узгодити погляди на релігію віруючого і невіруючого чи віруючих різних конфесій, воно дає певний обсяг наукових знань і прагне навчити самостійно й об'єктивно оцінювати релігійні відносини, релігію як суспільний феномен, події, що відбуваються в релігійному житті певного суспільства. Саме тому, при дослідженні релігійних відносин використовуються специфічні методологічні підходи.

Необхідно підкреслити, що проблема релігійних відносин не є принципово новою як у юридичній, так і в пізнавальній літературі. До неї звертались такі вітчизняні та зарубіжні вчені як А.М. Колодний, П.Л. Яроцький, Ю.Г. Кальниш, В.О. Пашенко, І.І. Тимошенко, Б.О. Лобовик, А.В. Міронов, В.І. Силантьєва та ін. Актуальність цієї проблеми полягає в тому, що безпосередня релігійна діяльність людини, тобто релігійні відносини у всіх їх проявах є одними з головних засобів людського самопізнання [1, с. 32]. Тобто, у процесі релігійних відносин людина усвідомлює саму себе і перетворюється на власний об'єкт вивчення.

Для повного та об'єктивного осмислення проблеми розвитку релігійних відносин необхідно з'ясувати предмет вивчення методології

наукових досліджень. Загальновідомо, що методологія (від грец. *methodos* і *logos*) – вчення про структуру, логіку організації, методи та засоби діяльності в різних галузях науки, її теорії та практики [2, с. 39]. У свою чергу, в філософському енциклопедичному словнику методологія визначена як система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [3, с. 365]. Тому необхідно проаналізувати ті підходи, які існують у науковій літературі, виходячи із позицій поданих визначень.

По-перше, методологія взагалі довгий час розглядалася лише як вчення про методи діяльності. Подібне розуміння методології обмежувало її предмет аналізом методів [4, с. 211]. Таким чином, у суспільстві сформувалася класична для того часу психологічна схема діяльності: мета – мотив – спосіб – результат. Мета ставилася як би «ззовні»; мотив або «нав'язувався» також ззовні, або повинен сам формуватися. Звідси й існує вузьке розуміння методології. У філософському словнику методологія визначається як: по-перше, сукупність прийомів дослідження, вживаних в якій-небудь науці; по-друге, вчення про метод пізнання і перетворення світу [5, с. 241]. Згадане визначення методології зустрічається і понині. Так, поняття «методологія» має два основні значення: 1) система певних способів і прийомів, вживаних у тій або іншій сфері діяльності (у науці, політиці, мистецтві тощо); 2) вчення про цю систему, загальна теорія методу, теорія у дії [6, с. 363].

По-друге, існує традиційне уявлення, що методологія є складовою науки чи наукової діяльності. Однак наукова діяльність є лише одним із специфічних видів діяльності людини, разом із мистецтвом, релігією і філософією. Решта всіх професійних видів діяльності належать до практичної діяльності. Отже, на всі ці види діяльності також повинне розповсюджуватися поняття методології.

На основі проведеного аналізу під методологією слід розуміти концептуальний виклад мети,

змісту, завдань та методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, оперативної, точної та систематизованої інформації про процеси та явища.

На зламі XIX – XX ст. у сфері релігієзнавства сформувалися відносно самостійні дисципліни: філософія релігії, історія релігії, психологія релігії, соціологія релігії, остаточно окреслилися проблеми, які вони, як і релігієзнавство загалом, досліджували. З кінця XX – початку XXI ст. наукові здобутки у сфері дослідження релігійних відносин використовують не тільки світські вчені, ліберальні теологи, а й навіть релігійні ортодокси [7, с. 77]. Поступово сформувалася велика кількість думок щодо визначення поняття та правової природи релігійних відносин. Так, на думку І.М. Яблокова, релігійні відносини – це суспільні відносини, що реалізуються через стосунки віруючих, релігійні зв'язки громад і церков. Вони прописуються релігійними звичаями, нормами, канонами, правилами й церковними статутами. Носіями релігійних відносин можуть бути індивіди, групи, інститути, організації [8, с. 50]. Доволі схоже визначення приводить Ю.Ф. Борунков, який вважає, що релігійні відносини – це відносини в духовній сфері, які складаються відповідно до релігійної свідомості, реалізуються та існують за допомогою релігійної діяльності. Релігійні відносини мають суб'єктивний характер, характер свідомості [9, с. 57]. На нашу думку, досить вдале визначення релігійних відносин наведено І.В. Мімою: це історично утворена, об'єктивно існуюча сукупність внутрішньо-узгоджених та взаємопов'язаних соціальних відносин, врегульованих релігійними нормами (релігійна діяльність релігійних організацій, віруючих, релігійна свідомість тощо) [10, с. 14].

Натомість Д.М. Угрінович згадує про існування особливих ідеологічних суспільних відносин, які складаються та закріплюються у культових діях [11, с. 47]. Також О.Д. Сухов не дає визначення релігійним відносинам, а лише зазначає на їхній специфіці, що знаходиться у об'єкті у вигляді надприродної сили та в теоретичній основі – системі догм, ілюзорно відображаючого світу, що ґрунтуються на почуттях та вірі [12, с. 73].

Таким чином, релігійні відносини – це відносини, що утворюються у духовній сфері між віруючими людьми, спрямовані на реалізацію їхніх суб'єктивних прав і свобод. Вони базуються передусім на вірі у можливість особливих відносин між Богом і віруючою людиною.

Із розпадом СРСР та соціалістичної системи створено можливість подолання заідеологізованих постсоціалістичних поглядів на розвиток релігійних відносин. Важливим кроком у мето-

дології досліджень окресленої сфери було створення відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України. Як наслідок, українськими вченими проводилися фундаментальні дослідження релігійних відносин, які публікувалися у навчальних посібниках, монографіях, наукових статтях та дисертаційних дослідженнях. Фундаментальною працею у сфері дослідження релігійних відносин є праця «Академічне релігієзнавство» за редакцією професора А.М. Колодного [13], побудована на основі принципів об'єктивності, історизму, світоглядного та конфесійного плюралізму. Підручник є базовою основою осмислення функціональної ролі релігії в розвитку суспільних відносин на основі об'єктивної реальності. Автор прагне досягнути толерантності у ставленні до релігійних відносин, не виявляючи якоїсь конфесійної упередженості. Однак подолання ідеологічного панування марксизму в радянській філософії і – ширше – у всьому корпусі гуманітарних наук у перші роки сприймалося як відмова від догматизму і навіть як радикальне переосмислення думки. До кінця дев'яностих років з'ясувалося, що подолання не означає придбання: крах стереотипів обернувся дезорієнтацією і в науковій методології і в університетській методиці пізнання релігійних відносин. Тому, цикл релігійних відносин перетворився на аморфний агрегат і на сьогодні у межах реформи вищої школи урізаний до абсурдного обсягу. З іншого боку, вітчизняна філософія породжує ситуацію, за якої етика взаємовідносин розчиняється в релігійній моралі, відбувається суміщення наукової методології та релігійного пошуку [14, с. 128]. Як наслідок, найбільшою мірою ці процеси характеризують сучасні релігійні відносини, в яких відбувається неоднозначне розуміння їх об'єкта та мети.

Здавалося б, потужний науковий потенціал України може забезпечити формування належного теоретичного підґрунтя новітньої державної релігійної політики. Однак українське суспільствознавство, сформоване в річищі марксизму на замовлення ідеологічних доктрин, виявилось методологічно неспроможним дати адекватну інтерпретацію суспільно-релігійних відносин [15, с. 8]. З огляду на це засвоєння нашим суспільством сучасних наукових ідей із царини релігійних відносин набуває, безперечно, важливої ролі не лише як чинник академічного поступу, але також як форма самопізнання суспільства, що створює запобіжні механізми щодо брутално вольових методів виправлення конфесійної

структури й духовної атмосфери згідно з ідеологічними постулатами власних переконань.

Методологія наукового пізнання релігійних відносин – необхідний здобуток науки, тому правильне оцінювання наукового інструментарію для досліджень у галузі релігії – потреба науки. Сучасних вчених, які вивчають проблеми релігії в суспільстві, цікавлять не тільки шляхи, способи досягнення істинного знання, а й оптимальні норми практичної реалізації пізнаного. Практичне значення теоретичних досліджень у сфері релігійних відносин підтверджуються й прикладними науками, в яких важливу роль відіграють емпіричні методи досліджень (спостереження, експерименти, вимірювання). Саме тому перед науковцями різних спрямувань, зокрема, релігієзнавцями, стоїть завдання подолати хибні уявлення про релігію і людину, релігію і соціум, що роками за радянської влади формувалися у свідомості людей; довести, що релігія не якась суб'єктивна вигадка, а вираз ірраціональної сторони соціуму [16, с. 8]. Так, на думку А.М. Колодного, релігія орієнтує не на втечу від життя, а на вироблення практичних рецептів, які дають можливість компенсувати негативні наслідки ірраціональних впливів іннатурального щодо активно діючої людини [13, с. 27].

На думку В.Г. Городяненка, специфіка функціонування релігії виявляється у релігійних відносинах, що утворюються у процесі релігійної діяльності людей відповідно до їх релігійної свідомості. Вплив і поширеність їх у системі суспільних відносин залежить від місця релігії серед інших соціальних інститутів суспільства, від її впливу на суспільне життя [17, с. 379]. Тобто, на думку автора, найважливішою характеристикою релігійних відносин у суспільстві є релігійність населення – ступінь засвоєння релігійних ідей, цінностей, норм та їх вплив на поведінку віруючих релігійної спільноти. У свою чергу, О.П. Сидоренко зазначає, що релігійні відносини формуються відповідно до специфіки релігійної свідомості, існують і реалізуються за допомогою релігійної діяльності. Їх суб'єктами є індивіди, групи людей, інститути й організації, етноси, класи, сім'ї, держава. Особливо впливовими серед них є групи, які сформувалися на релігійних засадах. Релігійні відносини між віруючими, між віруючими і невіруючими, між гіпостазованими істотами, між ними і людьми моделюються за допомогою таких схем, як панування і підпорядкування; державно-правові зв'язки; зв'язки судочинства; сімейні зв'язки. При цьому всім релігійним відносинам надається моральне значення. Вони можуть бути відносинами солідар-

ності, терпимості, нейтралітету або конкуренції, конфлікту, фанатизму, але завжди – відносинами переваги «своєї» релігії, конфесії, церкви, секти, іншого будь-якого релігійного утворення над іновірцями [18, с. 43].

Слід звернути увагу на те, що релігійні відносини перебувають у постійній динаміці, мають системний характер і взаємодіють з іншими суспільними відносинами. Саме тому для визначення індивідуальної правової природи релігійних відносин необхідно встановити їх предметну спрямованість. Насамперед, релігійні відносини спрямовані на забезпечення та реалізацію прав і свобод релігійних спільнот, регламентацію їх взаємовідносин. Релігійні відносини відображають релігійну орієнтацію соціуму. Однак П.Л. Яроцький не підтримує дане положенням і зазначає, що релігійні відносини не входять до складу релігійного комплексу, який містить лише три елементи: релігійні уявлення (ідеологію); настрої, почуття (психологія) та релігійні дії (культ) [13, с. 82]. Не можна погодитись із висловленою думкою про відсутність правомірного існування релігійних відносин як структурного елементу релігійної системи, так як у процесі функціонування релігійних відносин відбувається реалізація релігійної діяльності.

Отже, на основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що релігійним відносинам притаманні наступні ознаки: 1) правовстановлююча участь суб'єктів релігійних відносин; 2) реалізація прав та інтересів релігійного населення; 3) взаємозумовленість прав та обов'язків учасників релігійних відносин; 4) індивідуалізований характер, тобто релігійні відносини спрямовані на визначених суб'єктів; 5) наявні риси системності та динамізму (перебувають у безперервному розвитку); 6) є спеціальним засобом виникнення, функціонування та розвитку суспільних відносин; 7) є усвідомленою та цілеспрямованою поведінкою суб'єктів; 8) засновані на волевиявленні учасників.

Із цього випливає, що релігійні відносини – це різновид суспільних відносин, які знаходяться в динаміці, постійно розвиваються та удосконалюються. Вони мають певний момент виникнення, зміни та припинення свого існування.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що дослідження релігійних відносин повинно ґрунтуватися на системності даного явища, з використанням значної кількості методологічних підходів. Крім спеціальних методів, притаманним певним наукам, аналіз релігійних відносин повинен спиратися на загальні методи наукового пізнання, серед яких слід відзначити: 1) методи

емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент); 2) методи, що використовуються як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях дослідження (абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання); 3) методи теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкретного).

Релігійні відносини за своїм змістом є результатом втілення знань про те, якою має бути поведінка їх учасників, та реалізацією конкретних зразків поведінки, що містять певні види релігійних правил. Ці відносини є поведінкою учасників релігійних суспільних відносин. Релігійні відносини, як різновид суспільних, існують паралельно іншим видам: реальні у дійсності, які приписують необхідність виникнення таких відносин; визначають та узгоджують поведінку суб'єктів таких відносин; пов'язані з релігійною поведінкою суб'єктів; учасники релігійних відносин наділені повноваженнями вимагати дотримання та виконання приписів своїх прав, свобод та законних інтересів.

Література

1. Васильєва І.В. Релігійна культура і релігійна діяльність: методологічні аспекти дослідження / І.В. Васильєва // Політологічний вісник. 36-к наук. праць. – К.: «ІНТАС», 2009. – Вип. 43. – С. 31-40.
2. Большая Советская Энциклопедия. 3-е издание. – М.: Советская Энциклопедия, 1968 – 1979. – 673 с.
3. Философский энциклопедический словарь / Под ред. Л.Ф. Ильичёва, П.Н. Федосеева, С.М. Ковалёва, В.Г. Панова. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
4. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскать истину в науках. Метафизические размышления. Начала философии. – М.: Вежа, 1998. – С. 209-224.
5. Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. – 3-е изд. – М.: Изд-во политической литературы, 1972. – 496 с.
6. Основы философии науки: Учеб. пособие для аспирантов / Под ред. В.П. Кохановского. – Изд. 2-е. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 603 с.
7. Лубський В.І. Релігієзнавство: Підручник / В.І. Лубський, В.І. Теремков, М.В. Лубська. – К.: Академвидав, 2006. – 432 с.
8. Религиоведение: Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению / Под ред. И.Н. Яблокова. – М.: Гардарики, 2000. – 536 с.
9. Основы религиоведения: Учебник / [Ю.Ф. Борунков, И.Н. Яблоков, М.П. Новиков и др.]; Под ред. И.Н. Яблокова. – М.: Высш. шк., 1994. – 368 с.
10. Міма І.В. Релігійні норми та їх місце в системі соціально-правового регулювання суспільних відносин: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.; Спец.: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / І.В. Міма. – К., 2008. – 24 с.
11. Угринович Д.М. Социальные функции и социальная роль религии / Д.М. Угринович // Философия науки. – 1980. – № 3. – С.45-51.
12. Сухов А.Д. Религия как общественный феномен / А.Д. Сухов. – М.: Мысль, 1980. – 254 с.
13. Академічне релігієзнавство: Підручник / За ред. А.М. Колодного. – К.: Світ Знань, 2000. – 862 с.
14. Белокобыльский А.В. Методологические основы рациональной дефиниции религии (к вопросу о предмете религиоведения) / А.В. Белокобыльский // Наука. Религия. Суспільство. – 2009. – № 2. – С. 128-132.
15. Вільсон Б. Соціологія релігії / Б. Вільсон; перекл. з англ. М. Хорольської. – К.: Акта. – 344 с.
16. Пірен М.І. Соціологія релігії: Підручник / М.І. Пірен. – К.: Персонал, 2008. – 344 с.
17. Соціологія: Підручник дл студ. вищ. навч. закладів / За ред. В.Г. Городяненка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 560 с.
18. Релігієзнавство: Підручник / [О.П. Сидоренко, С.С. Корлюк, Т.Є. Посполітак та ін.]; за ред. О.П. Сидоренка. – Київ: Знання, 2007. – 468с.

О.М. Биков

Методологические подходы исследований религиозных отношений.

В статье сформулировано определение религиозных отношений. Коротко определены основные подходы к определению сущности и значения религиозных отношений.

О. М. Bicov

Methodological approaches of religious attitudes research.

In the article is formed the definitions of religious relations. The basic approaches of classification the nature and significance of religious relationship are determined in this article too.